

3. Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова. – Дивослово. – 1997. – № 7. – С.18.
4. Захлюпана Н.М., Кочан І.М. Словник-довідник з методики викладання української мови. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 250с.
5. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие / М.В.Буланова-Топоркова, А.В.Духавнева, Л.Д.Столяренко и др. – Ростов н/Д.: Феникс, 2002. – 544с.
6. Пентилюк М.І., Окуневич Т.Г. Сучасний урок української мови. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 176с.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник / За ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149с.

УДК 371.3

В.І. Луценко

ТЕКСТ ЯК ОСНОВА СТВОРЕННЯ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ РОЗВИВАЛЬНОГО МОВЛЕННЕВОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті проаналізовано умови, за яких текст може стати основою створення розвивального мовленнєвого середовища на уроках рідної мови.

This article deals with the circumstances concerning the text which can become the basis of making of the language communication at the lessons of native language.

Нині система освіти зорієнтована на формування комунікативної компетенції школярів, тобто формування здатності розв'язувати за допомогою мовних засобів комунікативні завдання в конкретних формах та ситуаціях спілкування.

Навчання рідної мови у вітчизняній методиці завжди розглядалося в нерозривному зв'язку з розвитком і вихованням учня. Розвиток особистості великою мірою залежить від мовленнєвого середовища, що її оточує. Вивченню ролі комунікативного середовища і способів його формування на уроках рідної мови присвячено низку робіт В.Мельничайка, М.Пентилюк, Л.Скуратівського, Л.Федоренко та ін. У лінгводидактичних дослідженнях відзначається, що «комунікативне середовище – це мовлення, яке сприймає людина в природних умовах... Якість сприйняття мовлення визначає розвивальний потенціал комунікативного середовища [5: 127]».

Відомо, що мовлення породжує тексти. На думку М.Бахтіна, «людина завжди виражає себе (говорить), тобто створює текст... [2: 57]». Текст як лінгводидактичний засіб є основою не тільки навчального, а й розвивального мовленнєвого середовища на уроках рідної мови. У лінгвістиці текст визначається як категорія, що показує «мову в дії». Саме ця якість тексту і дозволяє створити на уроці цілком природне мовленнєве оточення.

Мета статті полягає у з'ясуванні умов, за яких текст може стати основою створення природного розвивального мовленнєвого середовища на уроках рідної мови.

Робота над текстом повинна перетворитися в полілог, активним учасником якого стане кожний учень. Створення атмосфери спільної творчої діяльності вчителя й учня пробуджує інтерес школярів до роботи над текстом. Поступово така робота набуває дослідницького характеру, що визначається тим, які саме завдання пропонуються до тексту, яка послідовність їх виконання. При цьому учням має бути зрозуміло, чому вони виконують саме ці, а не інші завдання; від уроку до уроку школярі повинні переконуватися в тому, що дослідження особливостей використання мовних засобів у тексті допомагає їм глибше зрозуміти зміст висловлювання, задум автора.

Цілеспрямований добір текстів і завдань, включення кожного уроку в продуману систему роботи – ось ті умови, що створюють розвивальне комунікативне середовище, яке забезпечує мовленнєвий розвиток учнів, а на основі нього – удосконалення, розвиток мовної

інтуїції. При підході до тексту як засобу створення на уроках рідної мови розвивального комунікативного середовища особливої ваги набувають критерії добору текстів і завдань до них.

Важливим критерієм під час добору текстів є можливість здійснення на основі їхнього аналізу функціонального підходу до вивчення мовних явищ. На уроках засвоєння нового матеріалу робота над текстом дозволяє учням дати відповідь на питання, яка роль виучуваної категорії в мовленні, адже кожний текст є конкретним виявом мовленнєвої діяльності. З погляду змісту дуже важливо аналізувати тексти відповідної тематики («Мови і літератури», «Суспільствознавство», «Естетична культура» та ін.), що викликають світлі, добрі почуття, дають можливість відчувати себе в гармонії зі світом, формують оптимістичне світовідчуття.

У процесі роботи над текстами школярі дізнаються про стилі мовлення, сферу їх використання. Якщо розглядати текст як основу створення на уроках української мови розвивального комунікативного середовища, як засіб духовного становлення особистості, то під час добору конкретного матеріалу особливу увагу слід звертати на тексти художнього і публіцистичного стилів.

Не менш важливо визначити характер завдань до текстів, послідовність їх виконання, забезпечити цілісність сприйняття висловлювання, розуміння тексту як складного механізму, в якому взаємодіють усі мовні засоби на всіх рівнях мовної системи, що завдяки цій взаємодії досягається єдність, зв'язність, монолітність тексту. Урахування всіх названих умов допоможе сформувати в учнів цілісне уявлення про систему мови.

Мотивований, цілеспрямований добір текстів і завдань до них, аналіз висловлювання, опора під час роботи над текстом на мовну інтуїцію школяра, його відчуття мови – все це створює передумови для того, щоб навіть мінімум теоретичних відомостей став основою формування цілісного погляду на мову як систему. Будучи сферою функціонування мовних одиниць різних рівнів, текст служить підтвердженням думки про те, що система мови сповнена краси й гармонії, що в тексті всі одиниці цієї системи взаємодіють. Робота над текстом створює реальні умови для реалізації внутрішньоопредметних зв'язків.

Дитина, в якій розвивається інтуїтивне відчуття мовної системи, набуває здібності удосконалювати свою комунікативну компетенцію не тільки спираючись на наслідування зразків, але й у результаті самонавчання. На думку М.Жинкіна, самонавчання «є не що інше, як формування мови в природних умовах мовленнєвої комунікації, викликаній нагальними потребами дитини [4: 33]».

Чому так важко сформувати в учня поняття мовної системи? Системність мови, її структурність не є лише абстрактною властивістю мови. Вона зумовлена функцією мови, що реалізується в мовленні. «Комунікація вимагає такої системності мови, що сприяла б найбільш успішному протіканню цього процесу. Це пов'язано перш за все з добром необхідних елементів для адекватного вираження задуму. Те ж саме має місце і під час сприйняття, де необхідно розпізнавання мовних одиниць... При цьому дитина не механічно, пасивно засвоює мову, як би тільки реструючи її... Дитина, відчуваючи потребу в комунікації, вступаючи в цю комунікацію, сама відкриває і формує в своїй пам'яті систему мови, необхідну для успішного породження і сприйняття мовлення [7: 67]». Таким чином, звернення до досліджень психолінгвістів показує, що самонавчання мови відбувається в процесі спілкування, отже, залежить від мовленнєвого середовища. Саме те, що неусвідомлено дитина «вбирає в себе», і служить основою мовної інтуїції, інтуїтивного оволодіння мовною системою.

Під час вивчення рідної мови в школі інтуїтивне відчуття системності мови переходить в усвідомлене сприйняття цілісності мовної системи, лінгвістичні знання стають інструментом для формування умінь і навичок. Самонавчання мови в шкільні роки відбувається інтенсивніше, якщо на уроках учителем створюється навчаюче мовленнєве середовище. Його розвивальний потенціал підвищує робота над текстом, відбувається навчання не тільки на основі наслідування зразків, але й самонавчання, що поступово формує мовну особистість, здатну виразити свої думки, почуття у слові по-своєму. Мовною

особистістю неможливо стати, не маючи розвиненого чуття мови, що виявляється за словами Л.Щерби, «в умінні створювати нові контексти, тонко розуміючи їх значення, в умінні відрізнати можливі контексти від неможливих [10: 121-122]».

Мовне чуття розвивається успішніше, якщо те, що досягається на основі інтуїції, знаходить підтвердження при вивченні теорії. Але теорія тексту стає основою розвитку чуття мови в тому випадку, якщо відбір теоретичних відомостей зорієнтовано на практичну мовленнєву діяльність учня.

Які ж ознаки тексту повинні бути засвоєні на уроках української мови? Перш за все – зв'язність. Під зв'язністю тексту розуміємо його структурну організацію, основу якої становить змістовий зв'язок, тобто комунікативна наступність частин. Вона полягає в тому, що кожна наступна частина будується на базі попередньої. Щоб забезпечити зв'язність під час побудови тексту, потрібно розставити речення в такій послідовності, яка відображає логіку розвитку теми й основної думки, і підпорядкувати їм порядок слів у реченні.

Цілісність тексту визначається тим, що текст має єдність адресації, тобто кожною своєю частиною спрямовується одному й тому самому адресатові. Вона полягає в підпорядкуванні групи речень і їх послідовності меті автора, темі й основній думці висловлювання. Головна мета створення тексту – повідомлення інформації. Загальна кількість інформації, закладеної в тексті, – це інформаційна насиченість. Проте цінність має насамперед нова інформація, вона особливо цікава й корисна, тобто прагматична, саме вона і є показником інформативності.

Отже, опановуючи теоретичні відомості про текст, школярі засвоюють такі ознаки висловлювання, як зв'язність, членованість, цілісність, інформативність.

Мовне чуття розвивається в процесі комплексного аналізу тексту, якщо учень спирається на своє безпосереднє читацьке сприйняття, якщо питання і завдання поглиблюють сприйняття тексту як цілісного мовленнєвого витвору.

Доказом того, що розвивальне мовленнєве середовище, створюване на основі роботи з текстом впливає на удосконалення, розвиток чуття слова є результати експериментальної роботи, що не один рік проводилася в школах Києва, Львова, Дніпропетровська. Пропонуємо дидактичний матеріал, що може бути використаний на уроках рідної мови і покажемо можливості роботи над ним.

- Прочитайте текст. Яка його основна думка? Доберіть до тексту заголовки. Як автор розкриває сутність поняття *мова*? Чому називає мову *таємницею*?

Багато є таємниць у світі, і одна з найбільших з-поміж них – мова. Здається, ми знаємо якесь слово, немовби розуміємо його. Проте все, що закладено в нього впродовж віків, нерідко не можемо повною мірою видобути. Потрібно докласти чимало зусиль, щоб заховане в слові постало перед нами у всій красі, глибині й неповторності.

З раннього дитинства і до глибокої старості людина невіддільно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя, що робить людину нездоланною в пошуках істини. Розпочинається прилучення дитини до краси рідної мови з милих бабусиних казок і материнської коліскової пісні. Кожен день дає нам урок пізнання. І завжди, і скрізь наш учитель – мова (За І. Вихованцем).

1. Визначте стиль тексту. Доведіть, що текст має ознаки публіцистичного стилю.
 2. Які слова вживаються в переносному значенні?
 3. Яка роль абзаців у тексті? За допомогою яких мовних засобів здійснюється зв'язок між реченнями, абзацами?
 4. Перекажіть текст.
- **Зapiшіть текст, дiбравши з дужок потрібний за змістом синонім. Поясніть свій вибір. Дайте виділенням повнозначним частинам мови стилістичну характеристику.**

Сірі журавлі прилітають до нас рано. Ще сніг не (зійшов, зник, розтанув), а вони вже (співають, щебечуть, курличуть) у високості. Відшукавши рідні місця, збираються невеликими (табунами, зграями, групами) и розпочинають танці. Піднявши таким чином

«настрій», птахи беруться за ремонт (старих, древніх, давніх) (хатинок, кубелець, гнізд) або споруджують нові (М.Сливко).

Наблизитися до «словесної тканини» твору – значить знайти шлях до осягнення його змісту, авторського задуму, спробувати розгадати таємницю, що міститься в кожному істинному творінні майстрів мистецтва слова. Згадаймо слова видатного філолога О.Потебні: «Розуміння – це повторення процесу творчості в зміненому порядку [8: 69]». Тому під час виконання завдань у класі треба спиратися не тільки на знання, але й на мовну інтуїцію, що розвивається і вдосконалюється в процесі творчої роботи над текстом. Без розвиненого мовного чуття не може бути мовної особистості.

Підведемо підсумки. Текст як лінгводидактичний засіб є основою навчального і розвивального мовленнєвого середовища на уроках рідної мови. Довколишнє оточення – це світ текстів, які ми чуємо, читаємо, вимовляємо. Саме вони створюють ту атмосферу, в якій живе, розвивається дитина, прилучається до надбань національної культури. У процесі роботи над текстами з опорою на мовну інтуїцію школярів створюються умови для реалізації функціонального підходу до вивчення мовних одиниць, формується мовна особистість учня, його уявлення про систему мови, здійснюється реалізація внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків курсів української мови і літератури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Я.Ф. Два підходи до проблеми розуміння тексту // Семантика мови і тексту: Зб. статей VI Міжнар. конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 7-8.
2. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках // Эстетика словесного творчества. – М.: Худ. лит., 1986. – 424 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – 5 изд. – М.: Лабиринт, 1999. – 351с.
4. Жинкин Н.И. Язык – речь – творчество//Избранные труды / Сост. В.Я.Коровина – М.: Просвещение, 1998. – 207 с.
5. Захлюпана Н.М. Словник-довідник з методики української мови. – Львів, ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 250 с.
6. Зимняя И.А. Речевая деятельность и психология речи // Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1974. – С. 64-74.
7. Новиков А.И., Ярославцева Е.И. Семантические расстояния в языке и тексте. – М.: Педагогика, 1990. – 223 с.
8. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.
9. Федоренко Л.П. Закономерности усвоения родной речи. – М.: Просвещение, 1984. – 160 с.
10. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Ленинград: Наука, 1974. – 428 с.

УДК 372.461

Г.М. Максимчук

ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЕТНОКУЛЬТУРОЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ

Стаття присвячена проблемі збагачення словника молодших школярів етнокультурознавчою лексикою. Розкрито лінгводидактичний аспект цієї проблеми. Автор аналізує поняття "лексика" та "етнокультурознавча лексика".

The article is devoted to the problem of enriching of dictionary of junior school-children by an ethnic-cultural science vocabulary. The linguistic-didactical aspect of this problem is exposed. An author analyses a concept "vocabulary" and "ethno-cultural science vocabulary".

Постановка проблеми. Переорієнтація сучасного суспільства і його соціокультурної політики, що передбачає розвиток особистості на засадах духовності, докорінну зміну підходів до освіти, зумовлює суттєві інноваційні зрушення і в концепції навчання рідної